

Tähtpäevi Eesti tõuaretuses

Kehtna koolid ja teadusasutused läbi aastakümnete

KONVERENTS

"Tähtpäevi Eesti tõuaretuses" on homme, 20. aprillil Kehtna majandus- ja tehnoloogikooli saalis.

Päevakava:

- 10.00 Registreerimine
- 10.30 Eesti põllumajandusministri avasõna
- 10.40 Heik Past - Kehtna koolid ja teadusasutused läbi aegade
- 11.00 Kalju Eilart - Tagasivaade seakasvatuse katsejaamade tegevusele Eestis
- 11.20 Külli Vikat - 40 aastat kaasaegset munakanade jõudluskontrolli Kehtnas
- 11.40 Käde Kalamees - Eesti maakarja aretust edendanud isikud
- 12.00 Enno Siiber - Eesti Tõuloomakasvatuse Ühistu kujunemine
- 12.20 Tanel Bulitko - ETKÜ ja piimakarja aretuse tulevik
- 12.40 Toomas Tiirats - Märja veisekatsejaam tulekul
- 13.00 Lõuna
- 14.00 Mälestustahvlite avamine Kehtna sea- ja linnukasvatuse katsejaamadele
- 14.40 Tutvumine ETKÜ tegevusega Arutelu Keavas

Toetajad:

Eesti Tõuloomakasvatuse Liit
Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistu
Kehtna vallavalitsus
MTÜ Kehtna Kultuuriselts
Maaelu Edendamise Sihtasutus

Huvilised on teretulnud, osavõtt tasuta.

Heik Past, Kehtna näidissovhoostehnikumi peaagronoom 1970-1977, direktori asetäitja 1979-1991

Kehtna nimi on Eesti-maal üldtuntud. Aastakümneid on siin antud põllumajanduslikku haridust, tehtud teaduslikku uurimistööd ning rakendatud kõike oma ajastu eesrindlikku praktilises põllumajanduses. Käesolev kirjutis püüab anda ülevaate Kehtnas tegutsenud õppeasutustest, siin töötanud teadlastest ja nende uurimistöödest aastatel 1925-1992.

Kehtna põllumajanduslike õppeasutuste arv nimetatud ajavahemikul küünib paarikümneni, õpetase täienduskursustest kõrgkoolini. Esimene sellitaoline oli 1925. a põllutöömisteeriumi alluvuses avatud Kehtna Tütarlaste Põllutöö ja Majapidamise kool, mis 1931. a reorganiseeriti Kehtna Kõrgemaks Kodumajanduskooliks. Direktoriks määrati agronoomiharidusega Aleksander Arak (direktor 1925-37).

Kooli eesmärk oli anda mitmekülgeid teadmisi ja kogemusi talumajapidamise korraldamiseks, valmistada ette õpetajaid põllutöökoolidele ja kodundusala nõuandjaid. Koolil oli kolm osakonda: kodundus, kodutööstus ja aiandus ning töötasid lühema õppeajaga eriklassid. 1937-41 juhtis kooli Villem Söerd.

Sõja-aastatel töötasid direktor Artur Tarniku juhtimisel Kehtna Kodunduskesk-kooli (1932-44) kõrval Kehtna Kodumajanduse Instituut (1942-47) ja Kehtna Kodumajanduse Tehnikum (1944-47). 1942-44 eksisteerinud Kehtna Aiandusinstituudi direktoriks oli kauaaegne kodumajanduskoolide õpetaja, puuviljandusteadlane ja sordiaretaja, põllumajandusdoktor Aleksander Siimon.

Kodumajanduse suunitlusega õppeasutused töötasid 1947. aastani. Nendest koolidest on võrsunud kümneid tuntud toilitustus-, kodukäsitöö-, haljastus- ja aiandusspetsialiste, pedagooge ning kodukultuuri viljelejaid.

Uus riigikord, teistsugused nõudmised

Nõukogude võim esitas uued nõuded haridusele. Kodumajanduskoolide likvideerimisel

Kehtna Tütarlaste Põllutöö ja Majapidamise kool avati lossis 1925. aastal. Rahvas kutsus seda pruutide kooliks. Praegu on käsil hoone restaureerimine. ARVO KULDKIPE foto

moodustati 1946. aastal nooremagronoomi kvalifikatsiooni andnud Kehtna Põllumajanduse Tehnikum, mis 1948 viidi üle Ravilasse. Tehnikumi kõrval töötas Traktorijaamade Juhatajate Kool (1947-48).

Põllumajanduse sotsialistlik rekonstrueerimine vajas kaadri ettevalmistamist, sellealase koolituse kohaks kujunes Kehtna. 1948. a moodustati kaheaastase õppeajaga Kolhooside Juhtiva Kaadri Ettevalmistamise Riiklik Kool, kuhu suunati õppima maakonna täitevkomitee kaudu. Koolis õpetati kolhoositootmise organiseerimist ning põllumajanduslikke aineid. Direktoritena töötasid V. Bogoslovski (1948-49) ja Juhan Kerdi (1949-51). 1951. a reorganiseeriti kool Kolhooside Esimeeste Ettevalmistamise Põllumajanduskeskkooliks (KEEP-keskkool; 1951-58), mille juures töötas 1955-56 Kehtna Põllumajanduskool.

Kolmeaastase õppeajaga KEEP-kooli profiil vastas tolle aja nõuetele. Lõpetajad omandasid teadmisi kolhoositootmise organiseerimisest, rahandusest, arvepidamisest, agronoomiast, zootehnikast, mehhaniseerimisest jm. Kool püüdis õppijates arenda-

da huvi isetegevuse ja spordi vastu. Kooli juures töötasid alalised põllumajanduskaadri lühema- või pikemaajalised ettevalmistus- ja täienduskursused. KEEP-keskkooli direktoriteks olid Albert Zupping (1951-54) ja 1954-56 hilisem Eesti Maa-viljeluse ja Maaparanduse TUI direktor, põllumajandusdoktor Ilmar Jürisson.

1956. a lõpetati õppijate vastuvõtt KEEP-keskkooli, tööd alustas maa-rajoonidele partei- ja nõukogude kaadrit ettevalmistav EKP KK Nõukogude

Parteikool, 1971. aastast Eesti Nõukogude-Parteikool, lõpetas töötamise 1979. Kooli õppekavas oli ühiskondlik-politiliste õppeainete kõrval oluline osa põllumajanduslike teadmiste omandamisest. Direktorid olid August Rotberg (1956-59), Vladimir Lill (1959-72) ja Viljo Kabonen (1972-79). Kooli juures töötasid 1961-66 vabariiklik kolhooside ja sovhooside juhtiva kaadri ettevalmistamise aastane kool ning kolhoosiesimeeste 6-kuulised kursused.

Õpitu praktikas

Kehtna koolides omistati teoreetilise õppetöö kõrval suurt tähelepanu teadmiste prakti-

kas rakendamisele. Kodumajanduskoolide ajal oli õppebaasiks 559 ha suurune Kehtna riigimõis, mis aastatel 1940-58 kandis tollal töötanud koolide õppemajandi nime. KEEP-keskkooli likvideerimise järel moodustati õppemajandi baasil Kehtna sovhoos, mis algselt allus Kartuli ja Kõõgvilja Kasvatuse Trustile. Direktoriks määrati Villem Tomingas. 1959 liideti õppemajandi 763 ha naaberajandi Partisani kolhoosi maadest, millega sovhoosi suuruseks sai 1326 ha. 1961 allutati sovhoos Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudile (ELVTUI) ja hakkas kandma näidissovhoosi nime.

Pärast Partisani kolhoosi täielikku liitmist sovhoosiga 1964. a sai näidismajandi suuruseks 4655 ha. 1966. a moodustati näidissovhoosi ja nõukogude-partei-kooli hoonete baasil Kehtna näidissovhoostehnikum, mille direktoriks kinnitati Uno Tinitis, kes töötas sellel ametikohal kuni sovhoostehnikumi reorganiseerimiseni 1993.

Tehnikumis oli võimalik õppida maaparandustööde ja põllumajanduse mehhaniseerimist. Näidismajandi ülesandeks oli peale muu ka põllumajandusettevõtete tööliskaadri teadmiste täiendamise eesrindlike kogemuste koolis, mis 1982-87 kandis Rapla ATK õppekombinaadi nime (hilisem Rapla ATK Põlmu arenduskeskuse tööliskaadri koolituse sektor).

Kehtna koolid ja teadusasutused läbi aastakümnete

(Algus 5. lk)

1993. a. pärast põllumajandusreformi, eraldus tehnikum iseseisvaks Kehtna Kõrgemaks Põllumajanduskooliks, mis jätkab oma tegevust Kehtna Majandus- ja Tehnoloogiakoolina.

1971. a liideti ELVTUI katsemajandiga - Kehtna NSTga, Kehtna kolhoos ja 1976. a Lelle sovhoos, mille tulemusena sai majandi üldsuuruseks 13 042 ha, sh haritavaid maad 6086 ha.

1988. a oli Kehtna sovhoos-tehnikumiks nimetatud majandis 1. jaanuari seisuga 4033 veist, 13 468 siga ja 5000 kana.

Aastakümneid on Kehtna põllud ja farmid olnud Kehtna erinevate koolide tuhandetele õpilastele praktiliste kogemuste ja töövõtete omandamise kohaks ja ka teadliku mõtte kontrollimise ning juurutamise paigaks.

Kehtna – teadustöö keskus

1930. a asus kodumajanduskooli õpetajana tööle Aleksander Siimon, kes 1933. a kaitses puuviljanduse alal magistrikraadi. Siimoni tegevuse mõjul kujunes Kehtna 1930-40ndatel üheks juhtivaks keskuseks, kus tehti aianduse alal nii teaduslikku uurimistööd kui ka praktilist aretustööd. 1939 kaitses Siimon doktorikraadi, 1942-44 juhtis ta Kehtna Aiandusinstituuti. 1945 allutati Kehtna aed Polli Aianduse ja Mesinduse Uurimise Instituudile. Tol perioodil töötasid Kehtnas teaduslike töötajatena J. Palgi ja A. Pajoma.

Kehtnas töötamise ajal alustas oma teaduslikku uurimistööd kultuurkarjamaade alal Ilmar Jürisson. Nende rajamisega tehti Kehtnas algust juba riigimõisa ajal. Aastatel 1961-64 Kehtnas töötades alustas Leo Saluste rohujahu tootmise ja säilitamise alast uurimistööd.

Huno Toomiste juhtimisel kujundati Kehtnas välja rohuseotade tootmise konveier, mis koosnes erineva koristusajaga kõrrelistest heintaimedest, ristikut, lutsernist ja kultuurkarjamaast, mis tagas nende tootmise maikuu II dekaadist oktoobri alguseni. Konveier tagas vajaliku sööda seoses ülemineku lüpsikarja aastaringele laudaspidamisele. Rohuseotade ülejääki kasutati rohukuiviste (rohujahu, graanulid, brikteerimine) valmistamiseks.

Erinevate kõrreliste heintaimede seemnevad võimaldasid intensiivselt turvasmuldadele rajatud kultuurrohmaade kasutamist, ulatuslikud maaparandustööd võimaldasid suurendada rohumaade pinda. Eesmärgiga vähendada ilmastiku mõju heintaimede saagikusele rajati 103 ha suurune kunstlikult niisutatav põllumassiv.

Küндja annab põllule näo. Ka künnitehnika ja -oskuste propageerimisel on Kehtna olnud rajaseadjaks. 28. juunil 1921 võistles Kehtna riigimõisa Rääguröhe põllul 4 traktorit, võreldi erinevate künniagregaatide tööd, mitte niivõrd meeste oskusi. Nimetatud võistlus oli põllumeestele abiks sobiva masina valikul. 1964. a sügisel Kehtnas toimunud Rapla rajooni traktoristide jõukatsumine künnil jätkas sõjaeelsete aastate künnivõistluste traditsiooni. Järjekordsed vabariiklikud künnivõistlused toimusid Kehtna mail 12.-14. juunil 1987.

1929-40 töötas Kehtnas kontrollkanala. Vastav teaduslik uurimistöö elustus Kehtnas uuesti 1966. a, mil loodi kanade kontroll-katsejaam munakanade jõudluskontrolliks. 1974. a valmis kontrollkanala koos vajalike tööruumidega. Loomisest kuni 1993. a juhatas katsejaama Leida Laanmäe.

1957 alustas Kehtna õppe-majandi juures tööd Kehtna seakasvatuse kontroll-katsejaam Vambola Laanmäe juhtimisel. Kontroll-katsejaama loomisega kandus seakasvatusalane uurimistöö ning aretustöö juhtimine Kehtnasse. 1961. a, pärast näidissovhoosi viimist ELVTUI alluvusse, asutati instituudi seakasvatuse osakond, mille koosseisu jätkas tööd katsejaam. Ehitati välja uurimistöö baas sigade jõudluskontrolliks, söötmiss- ja pidamiskatsete

tegemiseks. 1963 hakati Kehtnas rakendada masinliku seemendamist. 1969 oli ELVTUI seakasvatuse osakonna koosseisu sigade kunstliku seemenduse laboratoorium (T. Vain), söötmissektor (Leo Nigul), sealiha ja söödate uurimise laboratoorium (Kalju Eilart).

Loomakasvatuse instituudi katsemajandina alustati Kehtnas juba kuuekümnendate aastate lõpul töid veisekasvatuse uue töökorralduse ja sellele vastava farmiseadmentiku kujundamiseks. Arendati välja loomade söötmiss-puhkelatrites pidamise viisi ja lüpsimine lüpsiplatsil. Põhitööd laudas tehti traktori

haakes töötavate mobiilsete seadmetega.

Veiste kunstliku seemenduse rakendamiseks majandites ehitati välja kunstliku seemenduse jaamad (KSJ) võrk. Seemendusjaamade pullide aretusväärtuse hindamiseks moodustati 1964. a Kehtnas kui ELVTUI katsemajandis veiste jõudluspariikkuse katsejaam.

1968. a liideti Sakus asuv Tallinna KSJ Kehtna NSTga. Seemendusjaama direktorina töötas 1968-73 Heino Tinitis, alates 1974. a Enno Siiber. 1977 kolis seemendusjaam Sakust Kehtnasse siia ehitatud uutesse hoonetesse. Kompleksi kuulus ka 50 kohaga kuldilaut sigade kunstlikuks seemendamiseks.

Aastatega seemendusjaama teeninduspiirkond laienes, suurenes aretusväärtuselt silmpaivatavate pullide sperma kasutamine. Kehtna PKJ kujunes juhtivaks holstein-früisi tõu aretuskeskuseks. Tänu ulatuslikele välissidemetele oli seemendusjaama karjast pulle USast, Suurbritanniast, Kanadast ja Lääne-Saksamaalt. Kui valitsus lõpetas valuuta eraldamise välismaalt pullide ostmiseks, saavutati 1988. a kokkulepe Kanada firmaga, kust saadi 9 pulli. Pullide eest oli võimalik tasuda rublades, mis laekusid sperma müügist.

1989 registreeriti Eestis Nõukogude-Kanada ühisettevõtte, mis 10. septembril 1997 reorganiseeriti osahinguks CAN-EST Breeding.

Kehtna katsemajandis pöörati suurt tähelepanu tootmistegevusele ökonoomiale. 1986. a mindi direktor Uno Tinitsa initsiatiivil üle majandisese isemajandamise ja kollektiivse töövõtu eksperimendile. Selle tulemusena paranesid nii töötulemused kui ka finantsmajanduslik olukord.

Pärast põllumajandusreformi

Eesti Vabariigi taaskehtestamisel alanud põllumajandusreformi käigus alustas Kehtna ST likvideeriti 15. 02. 1993. Tegevuse lõpetas omaaegne suurmajand, kus olid omavahel orgaaniliselt seotud tulemusrikas tootmistegevus, teaduslik uurimistöö ja noorte spetsialistide koolitamine. Omaette astutena eraldasid tehnikum (Kehtna Majandus- ja Tehnoloogiakool), seemendusjaam (täna Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistu), keskuse osakonna baasil moodustati Kehtna riigimajand koos kontroll-sigalate ja kontrollkanalaga.

1997 lõpetati valitsuse otsuse alusel riigimajandi tegevus, selle varad ostis riigilt septembris 1996 Kehtna Mõisa Osahing.

Endine kontrollkanala kuulub Kehtna Mõisa OÜle ja on kasutuses tootmiskanalana. Arhivifoto

40 aastat munakanade jõudluskontrollist Kehtnas

Küllil Vikat, põllumajandusmagister, katsejaama teadur 1992-2000

Esimene kanade munajõudluse kontroll (test) viidi läbi Inglismaal 1897. a, kus oli 7 osavõtjat, 4 kana rühmas, kontroll kestis 3 kuud. Selliseid munemistest hakerdama igal pool. Siis valis iga kanakasvataja võistlustele ise oma karjast 5-6 paremat kana ja saatis nad

testis töötas sellelaadne kontrollkanala Kehtnas 1926-1939. Töö jätkus munatootmise suunas aretatavate ning sissetoodud kanaliinide ja nende krosside jõudlus-õllis Kehtna Lindude Kontrollkatsejaamas (Kehtna LK) alates 1966. aastast Kehtna NSTs.

Kontrollmaterjal pärines Eesti aretus- ja paljundusfarmidest: Kurtna linnukasvatuse katsejaamast, Sakala ja Järlepa tõulinnukasvatusest, Tallinna näidislinnukasvatusest, Roela sovhoosist jt. Jõudluskontrollis osalenud ka Moskva oblasti, Valgevene ja Leedu NSV, samuti Hollandi, Soome, USA, Norra, Tšehhi ja Prantsusmaa munakanad.

Kanade munajõudluskontrolli alustati enamasti 140 päeva vanuste kanadega ja lõpetati nende 475 või 504 päeva vanuseks saamisel. Arvestust peeti neljanädalaste perioodide kaupa, kokku 12 või 13. Kanu peeti võrdsetes söötmiss-

ja pidamistingimustes. Nii tibusid kui ka kanu söödeti segajõusöödaga isu järgi. Kanu kasvatati sügavallapanul sulgudes, akendega lindlas ja loodusliku valguspäeva tingimustes. Sügis- ja talvekuudel kasutati siiski elektrivalgust, nii et valguspäev kestis 14-15 tundi.

Alates 1974. aastast peetakse kanu akendeta lindlas individuaalpuurides, kusjuures valguspäeva pikendati järkjärgult 10st 16 tunnini.

Kanade munajõudluse kontrollis uuriti: munade viljastatust, tibude kooruvust, tibude ja noorkanade säilivust, kanade kehamaasi, suguküpsusiga, munatoodangut, muna keskmist massi, söödakulu, munade kvaliteeti - muna mass, tihedus või koore pakusus, muna kuju indeks, muna-valge ja rebu indeks, muna-valge ja rebu masside suhet, kokkuvõtlikult iseloomustab muna kvaliteeti nn Haughi ühik, kuid seda näitajat kasutatakse rohkem haudemunade juures.

Kontrollkanalas on pikemat aega töötanud Ida Veiksalu, Ida Kartau, Virve Aabel, Milvi Pärenson, Hele Vahter, Evi Smeiman ja Piret Küttis.

Munakanade jõudluskontrolli läbiviijad olid Kehtnas:
1966-1986, 1990-1993
Leida Laanmäe
1986-1990
Merike Tootsi
1992-2000 Külli Vikat

Kanad Kehtna Mõisa OÜ lindlas. ARVO KULDEKEPI foto

Eesti Vabariigi taaskehtestamisel alanud põllumajandusreformi käigus alustas omaette asutustena Kehtna Majandus- ja Tehnoloogiakool. ARVO KULDEKEPI foto

Seakasvatuse katsejaamade tegevusest Eestis

Kalju Eilart, põllumajanduskandidaat

Esimesed kirjalikud andmed Eestis kasvatatavate sigade kohta pärinevad XVIII sajandist. Sigade tõuaretuse korraldamiseks loodi 1923. aastal Eesti Seakasvatate Selts, mille asutajad ja põhikirja välja töötajad olid Johann Hansen ja Theodor Pool. Sugulavade sigade jõudluse kontrollimiseks asutati 1927 peekonisigade erakontrolljaamad Vasula ja Oisu mõisa, mis töötasid 1930. aasta kevadeni. 1931. aastal asutati Kuremaa riigimõisa riiklik seakasvatuse katse- ja kontrolljaam. Direktor Leonhard Voltri töötas hiljem Kehtnas.

Seakasvatuse teaduslike katsete korraldamiseks alustas 1937 tegevust väikelooma- ja linnukasvatuse katsejaam Raadil, kus Elmar Liigi juhendamisel viidi läbi sigade söötmise ja pidamise katseid.

Seakasvatuse edenemisele oli olulise tähtsusega 1935. a valitsuses vastu võetud vastav seadus. Moodustati sealiha hindade kindlustamise fond. 1939. aastal kasvatati Eestis 442 093 siga. Soja-aastail katsejaamade töö takerdus. 1941. a põles Kuremaa katsejalal ja lõppes sigade kontrollnumma läbiviimine.

Nõukogude aeg

1947 asutati Teaduste Akadeemia Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituut (LVI), mis rajas väikeloomade katsejaama Vorbusele Tähtvere katsebaasi. Täpselt 60 aastat tagasi asus LVIse tööle Vambola Laanmäe, kes viis läbi sigade söötmisskatseid Vorbusel.

1948 moodustati suur valget tõugu sigade riiklik tõulava Elva-Peedul (direktor Henn Pärnamägi). 1951. aastal tunnustati parandatud maasiga tõugrühki ja nimetati ümber eesti lontkõrvaliseks seatoiks. Nende aretuseks loodi riiklik tõulava Pärnus, direktor Johannes Kaarma.

1956 läks TA alluvusse iseseisvaks instituudiks Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituut, direktor Adolf Mölder. 50 aastat tagasi (1957) suunati Vambola Laanmäe Kehtna õppemajandisse ülesandega organiseerida ja välja ehitada seakasvatuse kontrollkatsejaam.

Esimesel etapil hakati projekteerima ja ehitama kontrollkatsejaam ning komplekteerima kaadrit. Kohandati ja renoveeriti veterinaaravilja kontrollnumma läbiviimiseks. 1959 valmis esimene rühmasulgudega kontrollsigala 200 kontrollseale. 1974. aastaks oli kontrollkatsejaamas 752 üksiksigu, mis võimaldas aastast 700-800 tõusea järglase jõudluse kontrolli ning 12 ja enama järglase hinnata 40-50 tõukulti.

Kontrollnumma tulemused avaldati trükis.

1958. aastal oli kontrollkatsejaama koosseisus viis töötajat: V. Laanmäe, L. Voltri, Alfred Kruus, Helgi Just ja

Taima Ilistom. Viimane kiindus oma töösse, olles kogu tööperioodi ainult katsejaamas.

1958. a kasvatati eesti lontkõrvalist tõugu sigu 54 ja suurt valget tõugu sigu 58 tõufarmis ning aastaks eksporditi üle 4300 tõusea. Tunnustati eesti peekoni seatõu omapärasest peekonitüüpi kehahetust ja täidlasi sinke. See seatõug võeti üleilulise sigade ristamisprogrammi. Eesti peekoni tõusigade eksport hakkas järsult suurenema. Sel perioodil oli Eestis 58 500 eesti peekoni tõusiga ning 1961. a müüdi NLI piirkonda 5063 ja 1962. a 7031 eesti peekoni tõusiga.

Kehtnasse loodi seakasvatuse osakond

1961. a toodi ELVTUI seakasvatuse osakond Kehtnasse. Sellega oli Kehtnas vormilisel välja kujunenud seakasvatuse kontrollkatsejaam. Sigade pidamis- ja söötmisskatsete läbiviimiseks hakati rekonstrueerima Kehtna sovhoosi keskuse seafarmi (1964-1969). Tänu tublidele töötajatele ja juhtidele Asta Vellestele, Malle Virakule ja Virve Umbasaarele kujunes see farm eesti peekoni tõugu sigade üheks paremaks tõufarmiks. Kehtna keskuse seafarm võimaldas läbi viia emiste, imik- ja võõrdepoosaste ning kesikute ja nuumikute pidamis- ja söötmisskatseid.

1965. aastaks Eestis välja töötatud ja rakendatud sigade aretusüsteemi oli Nõukogude Liidus kõige täiuslikum ja paremini toimiv. Samal aastal viidi kohapeal läbi NLI tähtsamate seatõugude kontrollnumm. Kontrollis oli 819 tõusiga 19 tõust. Sellise mahuga võrdlevat seatõugude kontrollnumma pole tänaseeni maailmas üheski riigis tehtud.

1969. aastal töötasid Kehtna SKKJs järgmised allüksused: ELVI seakasvatuse osakond - juhataja V. Laanmäe, sigade kunstliku seemenduse labor - Toomas Vain, söötmissektor - Leo Nigul ja sealiha uurimise labor - Kalju Eilart. ELVI seakasvatuse osakonnas oli 19 töötajat, nendest 4 teadurit.

1963. aastast hakkas sigade kunstlikku seemendust uurima ja rakendama T. Vain. Kaader oli teotahteline ja püsiv. Kolmkümmend aas-

Uus kontrollkatsejaam Kehtnas, valmis 1964. aastal.

Kalju Eilart ja Aarne Põldvere Ülenurme sügisnäitusel.

Fotod Kalju Eilarti erakogust

tat ja kaem on töötanud Aivo Hakmann, Valentina Eilart, Juhan Purga ning alustajate hulgas olid Milvi Kuus ja Arvo Põllumaa. Kui hakati looma farmisiseid sigade kunstliku seemenduse punkte - Rakke, EKSEKO, Põlva, Koikla -, said nende töötajad praktilise väljaõppe Kehtna sigade seemendusjaamas.

Eesti esimene sigade seemendusjaam

30 aastat tagasi (1977) valmis Kehtnas Eesti esimene 50 kuldikohaga sigade kunstliku seemenduse jaam koos veiste seemendusjaamaga. Alustati kultide sperma müüki suurematele seafarmidele.

Sigade aretusüsteemi täiustus: noorsigade omajõudluse hindamiseks võeti kasutusele ultraheliaparatuurid. 1989. a hinnati omajõudluse järgi üle 19 000 tõunoorsea; 1980 alustas tööd ELVI seakasvatuseosakonna sealiha uurimise laboratoorium.

10. märtsil 1986 arutati Loomakasvatuse Tootmise Valitsuses sigade jõudluskontrolli meetodite efektiivsust, kus otsustati nõuda kontrollnumma meetoodika ranget täitmist nii Kehtna SKKJs kui ka tõumajandites

ning suurendada kontrollnumma mahtu. Selleks kavandati rekonstrueerida Kehtna kontrollsigala ja ehitada Tartu seakasvatuse katsejaam (juhataja Tarmu Vilu). 1986-1990 käisid projekteerimis- ja ehitustööd vahelduva eduga. 1986 määrati ELVI seakasvatuse osakonna juhatajaks K. Eilart.

Eestis üle miljoni sea, aga...

1990. a oli ettevõtete, talude ja perekondade kokku 1 080 400 siga. See oli ajalooliselt suurim sigade arv Eestis. Ebasoodsad sealiha- ja söödaviljahinnad 1990ndate alguses, mis tulenesid riigi tollivabast poliitikast, sotsiaalsest ja majanduslikest muutustest, põhjustasid seakasvatuse taandarengu. 1999. a lõpuks oli sigu 285 700.

Reformide aeg

1991 likvideeriti riiklikud tõulavad. 1. jaanuaril 1992 loodi Eesti Peekoni Tõugu Sigade Aretuskeskus (direktor K. Eilart). 15. veebruaril 1993 Kehtna NST likvideeriti ja seakasvatuse kontrollkatsejaam koos 1,7 ha teenindusmaaga anti EPTS Aretuskeskuse bilanssi. Et stiimulid seakasvatuse arenda-

miseks polnud soodsad, oli huvitatud kultide jõudluse hindamisest vähenenud, mis omakorda raskendas uue organisatsiooni töö alustamist. Endine tõulava juhtkond ei jätkanud tööd aretuskeskuses.

Et erastada aretuse varad (seemendus- ja katsejaamad jne), hakati asutama aretusühistuid EPTS Aretusühistu põhikirja vastuvõtmine ja juhtorganite valimine toimus 26. jaanuaril 1993. Koosolekust võttis osa 29 loomaomannikku. Juhatusesse valiti Lauri Ting, Heldur Lehtmets, Asta Velleste, Edvin Kaevats, Valentina Kera, Arvo Põllumaa ja Ants Paimla. Samal päeval valiti juhatusesse esimeheks L. Ting ja tegevdirektoriks K. Eilart. Varade ostu-müügi- ja aretusühistude loomiseks võeti 8. oktoobril 1994, mille allkirjastasid Liia Hänni (EEA), K. Eilart (aretuskeskus) ja L. Ting (aretusühistu).

Pidev ettevõtete loomine oli koormav seakasvatavatele ja juhtidele. Samal ajal tuli teha praktilist aretustööd, mida võib kokku võtta alljärgnevalt.

* 1992. a hakati Soomest impordima tõukultu ja tiineid tõunoorsemisele, kelle baasil loodi puhtatõuliste soome landrasside tõufarmid Oisus ja Adaveres. Esimene töötab tänapäevani.

* Põlvnemisõigsust kontrolliti verefaktoritega (Maie Nuust).

* 1994 hakati juurutama sigade lihakehade klassifitseerimist SEUROP süsteemis Lembit Kivisilla ja Aarne Solba eestvedamisel. Taanist osteti ultraheliaparatuurid Ultra FOM 100 lihakehade klassifitseerimiseks lihatööstuses ja Piglog 105 farmidest ja taludest tapasigade kokkuostjale.

* Piglog 105 võeti kasutusse aretusühistutes, mis karjatelil võimaldas vahetult sisestada andmed Jõudlus-

kontrolli Keskuse andmebaasi.

* 1995 viidi andmetöötlus üle personaalarvutitele.

* 1998 rakendus seakasvatuse jõudlusandmete kogumise ja töötamise programm db-Planer - algas sigade geneetilise hindamise BLUP-loomamudelit kasutades.

Et Eestis juurutati searümpade klassifitseerimise SEUROP-süsteemi, tuli korraldada praktilisi õppisi lihatööstustes ja seafarmides. Traditsiooniks said igakevadised seakasvatavate seminarid Adaveres, kus käsitleti seakasvatuse aktuaalseid probleeme. Esinesid ka lektorid Taanist ja Soomest, huvi oli suur ja osavõtjaid rohkesti.

1996. a oli Eesti seakasvatuse järjekordne madalseis - söötade vähesus ja halb kvaliteet. 1996 likvideeris EPMÜ LKI seakasvatuse osakonna Kehtnas, lõpetas töölepingud nelja teaduriga - L. Nigul, K. Eilart, A. Põldvere, Monika Vaidla - ning seakasvatuse katse- ja praktikabaasi.

1997-1998 jätkati kontrollnumma, toimusid Adaveres õppepäevad, toodeti ja müüdi kultide spermat üle 7200 doosi aastas.

1998. a märtsis EPTS AÜ alustas ühinemisläbirääkimisi EMK AÜga.

Ühinemine jõustus 30. oktoobril 1998 ja ettevõtte nimiks sai Eesti Tuloomakasvatavate Ühistu. Liitumise järel põrati enam tähelepanu sigade kunstlikule seemendusele.

1999-2000 oli raske sigu realiseerida ja hinnad olid madalad. Ühe kilo sealiha tootmine andis seakasvatavate keskmiselt 4 krooni kahjumit. See viis kontrolljaama majandustegevuse kahjumisse, sest ettevõtte ei olnud riiklik, mis oli erastamisel suur viga.

2000. a oli seemendusjaamas 16 kõrgväärtuslikku tõukulti ning spermat ostis 22 majandit ja 88 talunikku. Kontrollnumm toimus väikeses mahus lepingute alusel (320 siga).

27. juulil 2001 lõpetasid viimased kontrollrühmad kontrollnumma Kehtnas. Riikliku komisjoni (Katrin Reil ja Hülja Liiv) otsus 24. maist 2001 oli selle kohta olemas. Samal ajal otsustas ETKÜ juhatus sulgeda kultide sperma tootmise seemendusjaamas, et kiirendada veiste seemendusjaamale eurolitsentsi saamist. Kõik tehti kiiresti ja seaduspäraselt.

Eestist kui tõusigade kasvatamise ja nende ekspordimise riigist on saanud tõusigade impordija riik, kus sealiha tootmine on vähenenud üle kolme korra ning sealiha omatarbest katame kaks kolmandikku.

Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu kujunemine

Enno Siiber

Kehtnasse alustati uue seemendusjaama hoonete projekteerimist aastal 1974. Asukoha valikul sai määravaks Keava raudteejaama ja Kehtna asula lähedus, et kindlustada töötajad korterite ja transportiga. Suurem osa personalist tuli leida kohapealt ja EPA lõpetajate hulgast. Uutes hoonetes alustati tööd 1976. aasta märtsis.

Vastavalt valitsuse määrusele tehti seemendusjaamadele ülesandeks uurida kõiki spermapartiide mikrobioloogiliselt enne väljastamist. Vastavad laborid rajati Tartu ja Kehtna seemendusjaama, mis töötasid kuni 1992. aastani.

Alates 31. jaanuarist 1977 nimetati Tallinna seemendusjaam ümber Kehtna seemendusjaamaks. Samal ajal liideti Kehtna seemendusjaamaga Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituudi sigade seemenduse sektor, mille juhatajaks oli veterinaararst A. Hakmann. Seejärgi tähistab Kehtna seemendusjaam tänava oma 30. aastapäeva. 1980. a juulis liideti Tori seemendusjaam ja aasta hiljem lõpetati Kõljala seemendusjaama tegevus.

Eestisse kolm seemendusjaama

Sellest ajast jäi Eestimaa kolm seemendusjaama: Tartu, Rakvere ja Kehtna. Aastas seemendati kokku 374-800 veist. Kehtna seemendusjaamas peeti 105-110 pulli ja seemendati 130000 veist. Seemendustest sündis aastast 102000-103000 vasikat. Aastas varuti 1,2 miljonit spermadoosi, neist realiseeriti 500000-600000 üle Nõukogude Liidu. Spermata viidi isegi Murranskisse ja Kirgiasse. Põhja-Kaukaasiasse veeti spermata autodega.

1982. a novembrist alustati mustakirju tõu piirkonnas pullide uue hindamissüsteemiga. 1983. a alguses läks uuele hindamisele üle ka Tartu seemendusjaam punase tõu osas. Samal perioodil alustati selektsiooniindeksi rakendamisega professorite A. Teinbergi ja O. Saveli teaduslikul juhendamisel.

Laastavalt mõjusid seemendusjaamale 70ndate algul tuberkuloosi ja nakkava rinotracheiidi puhangud. Tallinna seemendusjaamast tuli saata tapamajja kogu TBC-ga nakatunud pullikarja, Tartu ja Rakvere seemendusjaamades lõpetati sperma varumine ja suurem osa pule suunati tapmisele nakkava rinotracheiidi tõttu. Praakimisele läksid paljud silmapaistvad importpullid. Noorpullikasvatus vandus rajati 1983. a. Torisse, mis töötas ettevõtte erastamiseni 1992.

80ndate lõpus muutus keeruliseks tõumaterjali import valuuta puudumise tõttu. Võimalus avanes 1989, mil lubati moodustada väliskapitaliga ühissettevõtteid. Bürokraa-

tiabarjääridest läbinärimiseks kulus ligi 7 kuud ja novembris 1989 oli Nõukogude-Kanada ühissetevõtte Can-Est Breeding olemas. 1997 registreeriti ettevõtte osahinguks.

Võitlus olemasolu eest

Seoses taasiseseisvumisega lagunesid majandid kiiresti, varad tagastati endistele omanikele ja töösakud maksti välja. Varade tagasisaajatele anti loomi, hooned ja masinaid. Eesmärk oli säilitada seemendusjaam tervikvarana, et ta oleks suuteline oma funktsioone täitma ka edaspidi. Selline areng ei meeldinud paljudele erastamisaktivistidele ja poliitikutele kohapeal ega kaugemal.

Eesmärgiga ennetada varade laialikandmist tuli kiiresti moodustada riigi aretuskused. Nende rajamist oli mul olulisel määral võimalik mõjutada ja kujundada põllumajandusministereumi loomakasvatuosakonna juhataja ametipostil koos ministri Harri Õunapuuga.

Kehtna seemendusjaama baasil moodustati 1. jaanuaril 1992 Eesti Mustakirju Karja Aretuskeskuse ja Tartu seemendusjaama baasil Eesti Punase Karja Aretuskeskuse. Aretuskeskuste ülesandeks sai aretustöö korraldamine, kaasa arvatud tõuraamtu pidamine.

Riiklike Tõulavade baasil moodustati Tõuaretusinspeksioon, kes täitis kontrollivat funktsiooni ja jaotas tõuaretusele eraldatava raha. Tõuaretusorganisatsiooni reformimise I etapp õigustas ja säilitati seemendusjaamad tervikvarad.

Kuidas aga need varad riigilt kätte saada? Säilis oht, et riik võib need müüa suvalisele ettevõtjale. Mõtetu oli teha investeeringuid tõumaterjali ja tehniliste vahendite soetamiseks, sest selle oleks pidanud hiljem riigilt uuesti välja ostma. Eesmärk oli muu maailma eeskujul moodustada tõuloomakasvatajate ühistu.

Ühistu asutamine

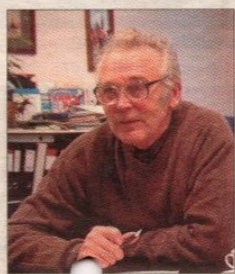
Asutamiskoosolekul astus ühistu liikmeks ainult 30 loomaomanikku, osamaks oli 10 krooni lehmalt. Varade erastamiseks selleks ei piisanud. Ühistulisse omandivormi suhtuti pessimistlikult.

Eesti Mustakirju Karja Aretusühistu asutamiskoosolekul oli 11. novembril 1992 Rapla. Koostasini põhikirja projekti. Põhikirja võeti vastu ja valiti juhtorganid. Eestiseisu-

Seemendusjaama uued hooned valmis 1976. aastal.

ARVO KULDEPEI fotod

1974. aastal kinnitati seemendusjaama direktoriks Enno Siiber.

2000. a maikuust juhib Eesti Tõuloomakasvatajate ühistut Tanel-Taavi Bulitko.

se juhataja valiti 9-liikmeline, juhatuse esimehe kohustused usaldati Peeter Kibele, tegevjuhiks jäi senine aretuskeskuse direktor E. Siiber.

Algas reformide käigus riigile üleantud Tartu ja Kehtna seemendusjaama vara aretusühistutele erastamise protsess. Tuli koostada äriplaanid, varade loetelud, võtta investeeringud ja tööhoivekohustused ning pangagarantiiid ja teha pakkumine väljastotsumma ning maksimistingimuste kohta.

Erastamisagentuuri sakslastest nõustajad hindasid Kehtna seemendusjaama varade maksumuseks 7 miljonit krooni, mis tolle aja kohta oli väga suur summa. Ühistutel oli varade erastamisel teatud eelis, kuid see ei kehtinud üksnes aretusühistute kohta, vaid kõikide ühistu põhikirja alusel tegutsevate ettevõtete kohta. Oli karta konkurentsi.

Läbirääkimiste käigus saime hinna kahele miljonile, tasumistähtajaga 10 aastat ja aastaintressiga 15%. Tegelik pakkumispaketi vormistamise ühele miljonile, tasumistähtajaga 7 aastat ja intressiga 15%. Leping müügitehingute kohta vormistati 6. oktoobril 1994. Nüüd võis alustada majandustegevust ühistu nimel. Osteti välja Kehtna sovhooestechnikumi osaku kattevarana arvel olevad Keava kontorklubi hoone ja Eesti-Kanada ühissetevõtte Can-Est Breeding OÜ Eesti osapoole osa. Tehingud vormistati 5. veebruaril 1996.

taludelt, kus oli piimakarja pidamine majanduslikel põhjustel lõpetatud, aga ruumid ja kogemustega inimesed olemas. Selline talu leiti Kodilast, kus Kolimuse talu peremees Enn Rosenthal oli nõus hakkama koostööpartneriks. Nüüdseks on talu üle 10 aasta kasvatanud Kehtna seemendusjaama komplekteerimiseks 30-40 pulli aastas.

Seemendusjaam nõuetele vastavaks

1996 alustati seemendusjaama renoveerimist eesmärgiga viia see vastavusse Euroopa liidu nõuetega. Selleks telliti eksperthinnang Hollandi ekspertidelt. Vastavalt hindamistulemustele tuli lõpetada kultide sperma varumine pullidega samal territooriumil, muuta liiklusskeemi siseterriitoriumil, renoveerida laboratooriumi ja viia sperma markeerimine, pakkimine ja väljastamine nõuetele vastavaks. Sama programmi raames õnnestus soetada Hollandist sperma markeerimise, pakkimise ja sügavkülmumise tehnoloogia - sperma pakkimine polüvinüülkõrrektesse.

1997. a jaanuaris saabusid Hollandist 7 väga kõrge põlvnemisindeksiga noorpulli ja 26 tiinet lehmullikat. Lehmullikate ostmiseks andis ühistu kahele farmerile 100 000 krooni laenu, mille tagasisaamisest oli hiljem palju pahanud.

Imporditud noorpullide valik õnnestus ja Interbulli rahvusvahelise hindamise skaalal osutusid neist kolm edetabelis maailma esimese 100 pulli hulka kuuluvaks (edetabelis üle 50000 pulli).

Välvata ristamise tulemusena, mis oli kestnud üle 20 aasta, oli holsteini veresus mustakirju populatsioonis tõusnud üle 80% ja kari oli muutunud piimatüübilisemaks võrreldes mustakirju karjaga 20-30 aastat tagasi.

Välismaal avaldatud materjalides nimetati tõugu Eesti mustatäpiliselt tõuks nagu oleks tegemist mingi koha-

liku aborigeeni tõuga. Seoses eeltooduga otsustasid mustakirju karja aretajad paljude Euroopa riikide eeskujul nimetada tõug ümber eesti holsteini tõuks, millel on ka ametlik kinnitus.

Aretusmaterjali saamiseks eesmärgil Põhja-Ameerikast käivitati 1998. a embrüoprogramm, mis nägi ette impordida igal aastal USAst või Kanadast 50 embrüot noorpullide saamiseks.

Ühistu loomine

1998 registreeriti põhikirja muudatused ja organisatsioon sai uue nime - Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu. Uue nime panemisel arvestati asjaoluga, et organisatsioon on avatud ka teiste loomaliikide ja tõugude aretajatele.

1998. ja 1999. aasta kujunesid põllumeestele tõsiselt katsumuseks: piima ja liha kokkuostuhind langes tunduvalt alla tootmise omaninna, piimatööstus pakuti 1300-1500 krooni. Taludel ja osahingutel ei jätkunud vahendeid investeerida, sööta varuda, makse ja palku maksta. Paljud lõpetasid tootmist, mitmed läksid pankrotti. Kõrge aretusväärtusega importsperma ostmise käis valdavale osale farmeritest üle jõu, ühistu müüs importspermat 2-3 korda ostuhinnast odavamalt pulliemade seemendamiseks.

Nendel aastatel ei olnud kalli importsperma sisseostmine otstarbekas, sest tõumaterjal vananeb geneetiliselt mõttes rutu. Mõned aktiivsemad farmerid otsisid Põhja-Ameerikast omal algatusel kallist spermata, kuid see ei leidnud kõrge hinna tõttu ostjaid, ühistu oli sunnitud osa sellest kandma oma kahjumisse, mis oli ülekohtu ühistu reaalikmete suhtes.

Kriisiperiood ei kujunenud õnneks pikaks. Piimahind tõusis ja farmeritel tekkis lootus tootmist jätkata. 2000. aasta maist asus Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu juhtima Tanel-Taavi Bulitko, kes varem töötas aretusosakonna juhatajana samas organisatsioonis. 2003. a hitus Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistuga Aretusühistu Eesti Punane Kari, peakontor ja seemendusjaam asuvad Kehtnas ja seemendusjaam Tartus lõpetas tegevuse.

Iga aastaga paraneb kasutatava geneetilise materjali aretusväärtus, areneb sperma käitlemise tehnoloogia, mis on hea eeldus söötmise ja pidamistingimuste parandamise kõrval Euroopa parimate karjakasvatamaade tasemele jõuda.

Ülaltoodust võib järeleda, et Kehtna seemendusjaam on olnud peamine telg, mille ümber on tänane Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu kujunenud.